

UOT: 821.512.162(091)

Əli İbrahimov*

CƏLİL MƏMMƏDQULUZADƏNİN İDEYA İRSİNDƏ MƏNƏVİYYAT MƏSƏLƏLƏRİNƏ BAXIŞ

Xülasə

Müəllif "Cəlil Məmmədquluzadənin ideya irsində mənəviyyat məsələlərinə baxış" məqaləsində, əsasən "Ölümlər" komediyası ilə bağlı fikirlər səsləndirib. Müəllif Mirzə Cəlilin etidala riayət, ifratçılıq, tənqid etmək baxışlarını, normal nəfəsi qorumaq, insanlığa xidmət etmək ideyalarını əsas kimi götürmüşdür. Məqalədə dahi Nizamidən başlamış Nəsimiyə qədər, Nəsimidən Abbasqulu ağa Bakıxanov, M.F.Axundzadədən Cəlil Məmmədquluzadəyədək yaşayıb fəaliyyət göstərmiş elm, sənət adamları insani-nəfs kamilliyinin sadə olması, bunlarda kamillik və naqislik məsələlərinin elmi şərhini verilməmiş, ifrat və təfritin səbəbləri haqqında əsərlərində ideal fikirlərdən bəhs olunur.

Açar sözlər: vətəndaş kədəri, ifrat, təfrit, dələduz, fəzilət, ləzzət, insanlıq

Giriş. Cəlil Məmmədqulu oğlu Məmmədquluzadənin (1869-1932) zəngin ideya irsində özünə yer alan çoxşaxəli əsərlərində [1; 2] o zamankı Azərbaycan kəndində hökm sürən feodal-patriarxal münasibətlər, çar hakimləri və din xadimlərinin özbaşınalığı, şüurlardakı və məişətdəki gerilik, mövhumat və xurafat, qadınların acınacaqlı taleyi böyük vətəndaş kədəri ilə qələmə alınmışdır. Onun "Danabaş kəndinin əhvalatları", "Danabaş kəndinin məktəbi", "Nigarançılıq", "Poçt qutusu", "Usta Zeynal" (1905), "İranda hüriyyətlər" (1906), "Qurbanəli bəy" (1907) kimi hekayələri, "Ölümlər" (1909) məşhur komediyası Azərbaycan realizmi və satirası tarixində şəərəfli yer tutur. C.Məmmədquluzadə çarizm, burjuaziya və mülkədarlar, dini fanatizm, cəhalət və نادانلیق, Qərb imperializmi və Şərq istibdadı əleyhinə çevrilmiş yüzlərcə publisistik məqalə, felyetonların müəllifidir [3]. Onun ontoloji-fəlsəfi görüşlərində materialist və ateist alim olduğu bizə bəllidir. Əsərlərində İran və Türkiyə inqilablarından, qadın azadlığı, maarif, ədəbiyyat, incəsənət, ana dili və s. ictimai-mədəni problemlərdən bəhs edilir, qabaqcıl fikirlər irəli sürülür. O, Marks və Darvin, Epikür və Sokrat, Şekspir və Şiller, Kant və Spinoza, Holbax və Leybnits, Zərdüştlər və Mani, müxtəlif siyasi, fəlsəfi, dini, sosioloji cə-

rayanlar haqqında yazmış, mürtəcə ideyaları ifadə və rədd etmişdir. Dövrün acı həqiqətləri Mirzə Cəlilin "aclıq", "ölülər", "matəm", "facia" kimi mövzuları döngə-döngə işləməsinə səbəb olmuş, bu isə onun ancaq ilk baxışda şən, ürəkəncə görünən gülüşünün çox aydın hiss olunan bir qüسسə, kədəre münəcər olunmasından xəbər verirdi. 1909-cu ildə, "Molla Nəsrəddin" jurnalının lap fəal vaxtında yazılmış "Ölümlər" pyesi bu baxımdan ön əsəriyyəvi əsərdir. Burada qadın hüquqsuzluğu, vətəndaş kədəri bir tərəfdən ədəbi üzüntülərə məruz qoyan cəhətlərdəndirsə, o biri tərəfdən ədəbi araşdırmalardan məlum olan "insani-nəfs kamilliyinin, haqqa müxalif adamların naqisliyinin nədə olması kimi məsələlər barədə böyük Azərbaycan filosofları Nəsrəddin Tusi, Abbasqulu Ağa Bakıxanov, M.F.Axundovun nəzəri-elmi müddəalarından faydalanmaq və dünyagörüşünü zənginləşdirmək üçün bir vasitə olmuşdur.

Dahi Nizamidən başlamış Nəsimiyə qədər, Nəsimidən Abbasqulu ağa Bakıxanov, M.F.Axundzadədən Cəlil Məmmədquluzadəyədək yaşayıb fəaliyyət göstərmiş elm, sənət adamları insani-nəfs kamilliyinin sadə olması, bunlarda kamillik və naqislik məsələlərinin elmi şərhini vermiş, ifrat və təfritin səbəbləri haqqında əsərlərində ideal fikirlər söyləmişlər. Ni-

* Fəlsəfə İnstitutu. Fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru.

zami Gəncəvi az danışmağın gözəlliyi haqqında, normal nəfsi alçaq nəfsədən qorumaq yollarını düşünərək hər şeydən əvvəl insana, insanlığa xidmət etməyi əldə müqəddəs tutmuşdur.

Azərbaycanda Molla Nəsrəddinçilərin fəaliyyətində əsaslı bir məqam kimi qeyd edilən fəleyetənlərin güllüş doğuran məziyyətlərini dəmiş qəbardan Cəlil Məmmədquluzadə "Danabəş kəndinin əhvalatları", "Usta Zeynal", "Qurbənəli boy", "Rus qızı", "Saqqallı uşaq", "Molla Fərzəli", "Zırrama", "Qoşqab", "Kişmiş oyunu", "Konsulun arvadı", "İranda hürryyəti" kimi hekayələrində oxucunu güldürmək, müəssis etməklə kifayətlənmiş. Onun satirasında, acı güllüş və istehzalarında dərin, ictimai, fəlsəfi mənə vardır. Mirzə Cəlilin toxunmaq istədiyi və toxunduğu həyatlı məsələlərin içində qadın hüquqsuzluğu, kəllək, əvamlıq və nadanlıq burulğunda böyüklən cəmiyyətin bir qrup insanların həmə də əlmsizliyinə, savadsızlıqdan bir qrup dəladuzların toruna düşməklərinin acı nəticələri, fəsadları işfə edilir. Zülmətə tay tutulan bu mühihtin ontologiyasında oxucu, məfkurənin bəsililiyini, demək olar ki, yoxluğu məsələsi ilə qarşılaşır. Mirzə Cəlilin qəflətdən oyatmağa cəhd göstərdiyi surətlərin çoxu onun nəzərində "danabəş" düşüncəli, nicat yollarının nədə olmasını dərk edə bilməyənlərdir və bunlar hacilərin, kərbəlayi, məşədilərin, qazılının, kəndudaların əllərində oyunaçağı çevrilmiş və hüquqsuzluqlarının qurbanlarıdır. Onun M.F.Axundzadə və H.B.Qoqol əsərlərində əsasında yetişib kamala çatmış "Ölümlər" əsəri realist bir sanatkar dihasının məhsuludur. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəlindəki Azərbaycan həyatı üçün tipik və sosiyyəvi sayılan ibtəlamiz hadisələr, canlı bədi surətlərin yüksək humanist fikri və hissələrin Mirzə Cəlilin "Ölümlər" kimi qeyri-adi, ciddi, düşündürücü pəysində ifadəsini tapması tədqiqatçıların nəzər qədotini cəlb etmişdir. AMEA-nın müxbir üzvi Əziz Mirəhmədov bu xüsusda yazır: "Bəli, doğrudan da, "Ölümlər" onun hərətəli oğul məhəbbəti ilə sevdidi Hacı Həsənli, Kərbəlayi Fatmaların dördləri, qayğıları, sıxıntı və məhrumyyətləri, həcminin Azərbaycan torpağının gözü, ağıllı, qabaqçılı, qeyrətli övladlarının – İsgəndərlərin, Nəzhlərin arzu və diləkləri, işıqlı məənviyyətləri haqqında

faciədir, öz ideya-estetik tərəvəti bu gün də saxlayan bir faciə!" [5] ["Dahi yazıcının ədəbi irsi" ön sözü, səh.XXVII] Tədqiqatçının "bu gün də tərəvəti saxlayan bir faciə" ifadəsi XX əsrin 60-cu illəri üçün nisbətən səciyyəvi olsa da, onun müstəqillik qazanan Azərbaycanımız indiki çağı üçün xarakter hesab etmək olmaz. Bu gün Şeyx Nusrullahlara, Hacı Həsənələrə, Mirbəyir, Heydər ağalara uymaq fəlsəfəsində no lüzüm var, no da inam.

Şeyx Nasrullah "ölülər" aləminə daxil olduqda ilk dəqiqələrdən real həyata, maddi əlamətə, dünya nemətlərinə qarşı çıxır. Ətrafına toplaşmış möminləri müvəqqəti, fani dünyaya bağlanmış, axirəti unutmaqda, naz-nemətə uymaqda təqirəndirir. Şeyx ona yemək-igmək təklik edən Hacı Həsən ağanın sözünü əgəzində kəsərək qışqır-aqışqır deyir: "Necə təəm, necə cüca-plov? Şeyx Əhməd, məgər sən bunlara deməmiş ki, mənim xərayim gündə bir xurma-dır?" [2, s.50]

Şeyxin kərbəlayıları, haciləri tərksiləh etmək, əlinin altında saxlamaq üçün təbiiq ediyi geniş programın ilk bəndini təşkil edən bu sözələrin arxasında çox ciddi mətləblər durur. O, burada bir tərəfdən fanatikləri əh məsələmən, əsl mömin olmamaqda ittiham edir, digər tərəfdən özünü onlara pak, müqəddəs, dünya malından çoxdan üz döndərməsi, gözü tox bir adam kimi təqdim edir. Bununla Şeyx haciləri, kərbəlayıları əvvəlcədən yanında gözükölgəli edir, qorxuaya salır, özə ilə onların arasında böyük, əlçatmaz bir sadd çəkir.

Şeyxin ittihamları möminlərə qarşı durmadan artır. Məntiqi olaraq o, möminlərə yuxarıdan tələbbürlü baxmaqla onlarla istədiyini rəftərə malik olmaq hüququ qazanır. Onu böyük hörmətlə qarşılayan adamları tanımayca-tanımayca təhqir etməkdən "vələdüzzina" (qeyri-qanuni, zinadan doğulmuş övlad) adlandırılmaqdan əsas hədəf də "öli diriltmək" məharətinə səsə salmaq, möminlərdə qorxu hissi yaratmaqdır. Təsədüfi deyil ki, akademik İsa Həbibbəyli "Ölümlər"i "Azərbaycan dramaturgiyasının, tragikomediyaşının tayı-barabəri olmayan şah əsəri kimi nəinki Azərbaycan xalqının, həmə də bütün türk-müsəlman dünyası da daxil olmaqla biliksizliyə, cohalətə, əvamlığa, fanatizmə və

mövhumətə qarşı müharibədə sanki atom bombası gücünə barabər tutulan nohong əsər" adlandırır [3, s.20].

İnsan dünyasının altı cür ləzzətdən ibarət olması fikri Cəlil Məmmədquluzadənin də fəlsəfi bəxşlərinin tərbiə hissəsi kimi diqqət cəlb edir. İlahiyyətin şəriət məsələlərindən baş çıxara bilməyən möminlərin savadsız, əvəm və nadanlıqdan istifadə edən Şeyx Nasrullah "insani" nəfsin birini, yəni mənəkuhatı əsas saymaqla bəşini 2-ci dərəcəli hesab edir və bununla da sağlām insanların zəhmət, əmək fəaliyyətlərinə zərba vurmaq, yazın dünyasının təamları üçün yuşamaq lazım olduğunu onlara təlqin etməyə çalışır: "Bu nədir, vələdüzzina? Nə uşmusunuz bu dünyaya? İnnə dünyaküm indilə həvəni mən varəqətin fixümü cərdətini? Bu, nədir? Nə istəyirsiniz? Nə axtırarsınız? Öləcək-siniz, əgərqi şağ olasız. Dünyayi-şüma də nədir-mən hər ayına biqədrət əst əz bərgi ki, dərdahəni-mələx başad. Sizin dünyanız ibarətdir altı cür ləzzətdən: mətüm, məşrub, məlbub, mənkub, mərkub və məşmum vassalam! Lakin təamların ən ləzzətlişi baldır ki, arının tüpürçəyindən əmələ gəlir. İlədiyin suyun içində minlərlə heyvanat cəmdəyi üzür. Ətirlərinizin ələsi müşkdür ki, ahunun göbəyinin qanından ibarətdir. Mərkubatin əşrafı atdır ki, onu mənən həmişə xətdədir. Libasların nəfisləri ipəkdir ki, qurdu üfənləti ağzından çıxır. O ki, qaldı mənkubatin müəzzəm (əhəmiyyəti) faydaları burada mətləb bir az təldür" (uzundur) [4, s.50-51].

Şeyx Nasrullah səsinə bir az da yüksəldərək ətrafdakıları vahiməyə salır: "Adəmi dəər vaqti-mərəz istəhəyi-təəm nəməbaşad. Dil nizz dəər vaqti-ibtila boilləti-hova və istiləyi-mərəzi-həbbi dünyə, rəğbəz bəzikri-pərvərdigər nəmədədir. Təəm hərçənd ləziz başad və lakin dəər nəzəri-bimar ləzzət nəmədəhad. Dil nizz çün bəmərəz təzüil-səfər vəsvəseyi-dünyə mübtələ başad, əz nənəti bəndəgəyi-xuda və təhsili-fəideyi-üqə mütləzziz-nəmikorədə. Bəqdri-mahtəhzünü lid-dünyə yuxrücühmül-axirətü min qəlbikə və biqdrü məxtəhzünü axirətin yuxrücü hümmüdü dünyə min qəlbikə" [2, s.50].

Tərcüməsi: Xəstəlik zamanı insanın xörək yeməyə meyli olmaq. Ürək dünyanın həvəvü-həvəs mərəzində mübtələ olan vaxt Allaha yada

salmağa rəğbət etməz; yemək nə qədər ləzzətli olur-olsun, xəstənin nəzərində ləzzətli görünməz və axirət faydasını ələ keçirmək də ona ləzzət verməz. (Səndə) axirət eşqi olsa, dünya üçün gözəl hesab etdiyən şeylərin hamısını axirət sənin ürəyindən çıxardar və axirətdə görmək istədiyən şeylər dünyanı sənin ürəyindən çıxardar.

Şeyx Nasrullah gördüyü kimi, dəladuzluq məharətindən yerində istifadə edib yalnız mənkubatin (nigah, evlənmə) əhəmiyyət kəsb edən faydalarından danışıq. Onun fikrincə insanların yeyib-icməyi, geyimlərinə salıq-səhmana salmağı, içilən maye şeylə: şərəb, çay, şirə, kofe, qəhvəyə ehtiyacları, miniklərdən, müşki-ənbərdən (ətirlər) istifadələri ifrat dərəcədə məhdudlaşdırılmalıdır, əks təqdirdə axirət dünyasının əzablarından qurtulmağın işiq yolu yoxdur. Şeyx "mənkubat" məsələsində cəmiyyətin qəbul etmədiyini yudurma sərt qanunları işiq salır. Qadınlardan siğə vasitəsilə kişilərdən əsiləğini reallaşdırmaqla haşışlıq, kəllək, zülməkərlək, ədələtsizliyin gənc vüsət ələmənə imkən yaradır. Lakin müəsir insanların ələ zümərələrinə rast gəlinir ki, onlar həzz, ləzzət yaradın mətüm (mal, əmələ, sarməyö), məşrub (içiləcək hər şey: şərəb, çay, şirə və s.), məlbub (libas, paltar), mənkub (nigah, evlənmə), mərkub (minik, heyvanat, gəmi) və məşmum (müşk-ətir, ənbər-göz ətir) kimi insani nəfslərin həddi aşan ifrat pilləsindən faydalanmağı çox-çox üstün tutur və bəşərini də bu yola təhrək etməyə çalışırlar. Bələ hallarda Nəsrəddin Tusi Rum hakimi, təbiətşünas Qalın Klavdinin, özünü Calvinus (təx.130-200) kimi təqdim ediyi alimin fikirləri ilə bizi tanış edir: "bu xəbislər ən alçaq təbiətə hübbi dünyə, rəğbəz bəzikri-pərvərdigər nəmədədir. Təəm hərçənd ləziz başad və lakin dəər nəzəri-bimar ləzzət nəmədəhad. Dil nizz çün bəmərəz təzüil-səfər vəsvəseyi-dünyə mübtələ başad, əz nənəti bəndəgəyi-xuda və təhsili-fəideyi-üqə mütləzziz-nəmikorədə. Bəqdri-mahtəhzünü lid-dünyə yuxrücühmül-axirətü min qəlbikə və biqdrü məxtəhzünü axirətin yuxrücü hümmüdü dünyə min qəlbikə" [2, s.50].

Tərcüməsi: Xəstəlik zamanı insanın xörək yeməyə meyli olmaq. Ürək dünyanın həvəvü-həvəs mərəzində mübtələ olan vaxt Allaha yada

ləri etibarilə cəhətlər, şəhətlərdir və s. bu sözlər nəfisi yerindən oynadığından bu cəmaatın tərəfdarlarının sayı çoxalır" [4, s.59].

Aza qanc olmaq fəlsəfəsi ilə yaşamağın təcrübəsi xalqımızın nəinki bu günü, hətta, keçmiş üçün səciyyəvi hal kimi dəyərləndirilir. Şeyx Nəsrullahın əməlinə isə dələduzluğun, lotuluğun elementləri kifayət qədərdir. O, həm aldadır, həm kələk gəlir, həm də qeyri-adi hərəkətlər edir. Mənkətdən başqa bütün təamlardan imtınanı axirət dünyasına naminə məqbul sayan bu dələduz şeyx yeri gəlmişkən xəlvətdə üzülməmək üçün bu təamlardan gətirməyi Şeyx Əhmədün xahiş edir. Qəbiristanlıq səhnəsində Şeyx Nəsrullahın şolastik dini əhkamların ehtiraslı müəllifi (təbliğatçısı) kimi meydana çıxır. Onun dini elmlər haqqındakı fikirləri sırf idealist mahiyyət daşısa da, güclü məntiq, bəlağət və təsir gücünə malikdir. Elm haqqında sairana söylədiyi şeirdə bu məntiq bütün təfsilatı ilə nəzərə çarpır:

*Elm bəvəd zindəgiyi-canı dil,
Elm dəhad tazəgiyi-abı gıl.
Elm nəsimi-cəməni-can bəvəd,
Rayiheyi-rövzeyi-rizvan bəvəd.
Hər ki, həsarçəşməyi-dənış rəsəd,
Abi-hayati-əbdəira şəfəd.*

(Tərcüməsi: Qüdrət xəzinəsində elmdən daha əziz və daha qiymətli bir cəvahir yoxdur. Qəlbın və ruhun yaşayışı elmlə bağlıdır. Elm suya və palçıqta təzəlik verir. Elm can çəsməsinin nəsimidir. Elm behişt bağının atridir. Elm sarçəşməsinə çatan adam həmişəlik abi-həyat daddı).

"Dünyamızın altı cür ləzzətdən ibarət olmasının ontologiyası ilə dərinədən tanışlıq və araşdırmalardan, nəhayət, elmi nəticənin ən bəriz nümunələrini yənə də böyük alim və müfəkkir Nəsrəddin Tusinin insanı nəfslə bağlı kamillik və naqislik haqqında verilən nəzəri müdəcəllərindən söyləmək olar. Şeyx Nəsrullahın işlətdiyi həzz və ləzzət yarıdan "məntu" termini yeməyə aid olduğu üçün "onu bədəndəki müvazinəti saxlamağa lazım olana qədər endirməli, həyatı davam etdirmək üçün lazım olandan yu-

xarı qaldırmamalıdır. Xörəyi səhhət üçün yeyərlər, keyf üçün yeməzlər; xalq arasında hörmət qazanmaq, öz fəaliyyətini mühafizə etmək, gözəli, qarınqlu ad almamaq xatirinə lazım olduğundan da az yemək olar, ancaq bu aparıb zəiflik, xəstəliyi çıxarmamalıdır" [4, s.60].

"Məlbüs" ərəbcə paltar, libas mənasında olub isti və soyuqdan qorunmaq, eyib yerləri örtmək üçün lazımdır, başqalarının tənasinə məruz qalmamaq xatirinə daha yaxşı geyinmək olar, lakin bu aparıb paltarbazlığa çıxarmamalıdır, başqalarının yanında qürrələnməyə səbəb olmamalıdır. Şeyxin "mənkub" adlandırıldığı termin evlənməyə, ailə həyatı qurmağa aid olduğu üçün burada cinsi əlaqə növündən də bəhs etmək lazımdır. Bu cinsi əlaqə növündən sui-istifadə etmək olmaz, məhrəm sayılmayanlara sataşmaq yaramaz [4, s.60].

Şeyxin "məşrub" dediyi termin ərəbcə "içiləcək şey" mənasını verdiyi üçün buraya şərabla birlikdə adi su, çay, kofe, qəhvə, şirələr və s. daxildir. Bunları da elə qəbul etmək lazımdır ki, həddi aşmaq olmasın. Çox şərab içməkdən insan ziyan gördüyü kimi çox danışmaqdan da xəstəlik tapa bilər. Necə ki, dahi Nizami məqamında buna aydınlıq gətirmişdir:

*Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da suda,
Artıq içiləndə dərd verir su da.*

Şeyx Nəsrullahın "mərkub" dediyi beşinci termin də ərəbcədən "mərkəbin cəmi" olaraq "minik heyvanları", "gəmi, avtomobil" mənalarında işlənir. Şeyx mərkubatin əşrafı olaraq atı göstərir və onu minən şəxsin həyatının həmişə xətdə olmasını izah edir. Lakin ağıl işlədən şəxs atı da, avtomobili də minsə belə səhv etməz. "yaxşı at", "yaxşı maşın" eşqi ilə yaşayanların həyatı qürrələnməklə bağlı olsa, burada təhlükənin, xətanın baş verməsi üçün şərait yaranır. Şeyxin işlətdiyi altıncı termin ərəbcə müşk-ənbər, ətir mənasını verən "məşmum" adlanır. Ətirin tərkibində spirt olduğu üçün ondan məişətdə istifadə etmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Lakin bundan istifadə edilənin həddi yüksək olmamalıdır. El arasında belə bir məsəl

var: "altı təzak, üstü bəzak". Bəzən günlərlə, aylarla təmizlənmək, saflaşmaq naminə sudan istifadə etməyənlər ətirlənməyi üstün tuturlar ki, bu da bəzi fəsadlara gətirib çıxarır.

Nəticə. Beləliklə, insani-nəfs və etidal məsələləri ilə bağlı Cəlil Məmmədquluzadənin ideya irsində qaranlıq qalan məqamlar açıqlandıqca bir daha əmin oluruq ki, böyük müfəkkir,

böyük şəxsiyyət adına layiq ədib, ən müqəddəs insan və dinin ələmləri sayılan müctəhid-şeyx Nəsrullah öz dərin dünyəvi elmi ilə susdurmaqla, böyük həqiqətlərin duyulmalarının açılmasında mütarəqqi və azad fikirlər insanlarının, alimlərin rəhbətinə qazanmış, zamanəsində olduğu kimi indi də sevilməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 4 cildə (Tərtib edən və ön sözün müəllifi İ.Habibbəyli), Bakı, "Öndər", 2004.
2. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri 3 cildə. I-cild, 1966, Azərbaycan SSR EA nəşri.
3. İsa Habibbəyli. Cəlil Məmmədquluzadə. Naxçıvan, "Ocmi", 2009.
4. Xaca Nəsirəddin Tusi. Əxlaqi-Nasiri, "Elm", 1980.
5. Cəlil Məmmədquluzadə. Əsərləri, 6 cildə, I cild. Tərtib edənləri, Əziz Mirahmədov, Turan Həsənzadə, Bakı, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1983.

REVIEW OF ISSUE OF MORALITY IN THE IDEOLOGICAL HERITAGE OF JALIL MAMMADGULUZADE

Summary

The article "Review of issue of morality in the ideological heritage of Jalil Mammadguluzade" by Ali İbrahimov was developed mainly in connection with the comedy "The Dead". The author took as a basis the views of Mirza Jalil on the moderation, criticism of excessiveness, compliance with the normal desire, and service to the ideas of humanism.

Key words: civic sorrow, extremism, separatism, deception, virtue, pleasure, humanity

РАССМОТРЕНИЕ ВОПРОСА ПРАВСТВЕННОСТИ В ИДЕОЛОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ДЖАЛИЛА МАМЕДУЛУЗАДЕ

Резюме

Статья «Рассмотрение вопросов человеческого желания и умеренности в идейном наследии Джалила Мамедкулузаде» разработана автором в основном в связи с комедией «Мертвецы». Автор взял за основу взгляды Мирзы Джалила на соблюдение умеренности, критику чрезмерности, соблюдение нормального желания, служение идеям гуманизма.

Ключевые слова: гражданское горе, чрезмерность, мошенничать, благочестие, вкус, человечности